

РОЗДІЛ I. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 34: 378.014.3 (477)

ЯКІСТЬ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ НОРМАТИВНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ТА ПРАКТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Коломоєць Т.О., д.ю.н., професор, член-кореспондент НАПрНУ,
Заслужений юрист України

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
T_deputy@ukr.net*

У статті подається аналіз поняття «якість вищої юридичної освіти», відзначається її комплексний характер, відсутність єдності підходів щодо її визначення у середовищі вчених-юристів та нормативного закріплення у законодавстві. Обґрунтовується похідний характер поняття «якість вищої юридичної освіти» від комплексного поняття «якість вищої освіти», яке є предметом дослідження представників різних галузевих наук. Аналізується чинне законодавство, відзначається фрагментарний характер регулювання відносин якості вищої юридичної освіти. Виокремлюються показники якості вищої юридичної освіти, обґрунтовується доцільність їх відмежування від критеріїв якості вищої юридичної освіти. Показники якості вищої юридичної освіти умовно поділяються на три блоки: «показники якості входу», «показники якості процесу», «показники якості результату» й подається їх аналіз. У систематизованому вигляді формулюються пропозиції щодо доктринального дослідження ресурсу якості вищої юридичної освіти, її показників як сукупності, так і кожного окремо, нормативного закріплення засад якості вищої юридичної освіти, визначення кожного показника, його ролі і значення у визначенні показників якості вищої юридичної освіти загалом. У роботі подається авторська позиція щодо пріоритетів підвищення якості вищої юридичної освіти в Україні та вдосконалення чинного вітчизняного законодавства, зорієнтованого на врегулювання відповідних відносин. Обґрунтовується можливість використання зарубіжного апробованого часом і практикою досвіду щодо вирішення цих питань з обов'язковим урахуванням специфіки розвитку національної правової науки, вітчизняної нормотворчості та правозастосування. Аналізуються зразки проектної нормотворчості з урегулювання питань якості вищої юридичної освіти.

Ключові слова: якість, вища юридична освіта, законодавство, показники, критерії, пріоритети.

КАЧЕСТВО ВЫСШЕГО ЮРИДИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ: НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ НОРМАТИВНОГО ОПРЕДЕЛЕНИЯ И ПРАКТИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Коломоєц Т.А.

*Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
T_deputy@ukr.net*

В статье подается анализ понятия «качество высшего юридического образования», отмечается его комплексный характер, отсутствие единства подходов относительно его определения в среде ученых-юристов и нормативного закрепления в законодательстве. Обосновывается производный характер понятия «качество высшего юридического образования» от комплексного понятия «качество высшего образования», которое является предметом исследования представителей различных отраслевых наук. Анализируется действующее законодательство, отмечается фрагментарный характер регулирования отношений качества высшего юридического образования. Выделяются показатели качества высшего юридического образования, обосновывается целесообразность их отграничения от критериев качества высшего юридического образования. Показатели качества высшего юридического образования условно делятся на три блока: «показатели качества входа», «показатели качества процесса», «показатели качества результата». В систематизированном виде формулируются предложения по доктринальному исследованию ресурса качества высшего юридического образования, его показателей как в совокупности, так и

каждого отдельно, нормативного закрєплення основ качества высшего юридического образования, определения каждого показателя, его роли и значения в определении показателей качества высшего юридического образования в целом. В работе дается авторская позиция относительно приоритетов повышения качества высшего юридического образования в Украине и усовершенствования действующего законодательства, ориентированного на урегулирование соответствующих отношений. Обосновывается возможность использования зарубежного опыта, апробированного временем и практикой, относительно решения этих вопросов с обязательным учетом специфики развития национальной правовой науки, отечественного нормотворчества и правоприменения. Анализируются образцы проектного нормотворчества по урегулированию вопросов качества высшего юридического образования.

Ключевые слова: качество, высшее юридическое образование, законодательство, показатели, критерии, приоритеты.

THE QUALITY OF HIGHER LEGAL EDUCATION IN UKRAINE: SOME PROBLEMS OF STATUTORY DEFINITION AND PRACTICAL PROVISION

Kolomoiets T.O.,

*Zaporizhzhya National University, Zhukovsky St., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
T_depyty@ukr.net*

The article analyses the concept of “quality of higher legal education”, notes its complex nature, the lack of unity of approaches to its definition among scholars and lawyers, and normative consolidation in the law. The derivative character of the concept of “quality of higher legal education” from the complex notion “quality of higher education”, which is the subject of research of representatives of various branch sciences, is substantiated. The current legislation is analysed, the fragmentary nature of the regulation of relations of the quality of higher legal education is noted. The indicators of the quality of higher legal education are highlighted; the expediency of their differentiation from the criteria of the quality of higher legal education is substantiated. The indicators of the quality of higher legal education are conditionally divided into three blocks: “input quality indicators”, “process quality indicators”, “result quality indicators” and their analysis is given. In a systematic form, proposals are made on the doctrinal study of the quality of higher legal education, its indicators as a whole, and each individually, regulatory consolidation of principles of the quality of higher legal education, the definition of each indicator, its role and importance in determining the quality indicators of higher legal education in general. The author’s position on the priorities of improving the quality of higher legal education in Ukraine and improvement of the current domestic legislation aimed at regulating the relevant relations is presented in the paper. There is substantiated the possibility of using tested by time and practice foreign experience in solving these issues with a due consideration of the specifics of the development of the national legal science, domestic rule-making, and law enforcement. Examples of project rulemaking on issues of the quality of higher legal education are analysed.

Key words: quality, higher legal education, legislation, indicators, criteria, priorities.

В умовах докорінного перегляду змісту вищої юридичної освіти (надалі – ВЮО), оновлення її нормативних засад, а саме розробки проекту Концепції удосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої юридичної освіти, усе більше уваги фахової спільноти зосереджується на якості такої освіти, визначенні її критеріїв та показників, посилення контролю за їх дотриманням, що, у свою чергу, вимагає поглибленого аналізу самої категорії «якість вищої освіти». Мета роботи – на підставі аналізу різноманітних джерел з’ясувати сутність якості вищої юридичної освіти, виокремити її показники та сформулювати пропозиції щодо нормативного забезпечення її підвищення в умовах реформаційних процесів в Україні. Одразу слід зазначити, що сьогодні відсутня єдність підходів учених-юристів щодо її визначення, спостерігається різновекторність підходів до формулювання її визначення, зміщення акцентів у виокремленні тих чи інших ознак. І це цілком виправдано з огляду на аналогічний стан справ у підходах учених до визначення якості вищої освіти загалом як базової категорії для усіх її різновидів, зокрема й юридичної освіти. Аналіз різноманітних джерел свідчить, що представники різних галузей науки приділяють увагу якості вищої освіти. Так, наприклад, І.В. Станкевич, акцентуючи увагу на комплексному характері категорії, зазначає, що «якість вищої освіти – це відповідність результатів вищої освіти вимогам особистостей та інших зацікавлених сторін» [1, с. 62]. При цьому вона, аналізуючи наявні роботи з відповідної проблематики, робить вказівку на те, що різними є акценти, які роблять учені під час формулювання визначення якості вищої освіти (надалі – ВО). Так, Г.Г. Азгальдов та

О.В. Костін розглядали якість ВО як «сукупність лише власних характеристик, отриманих у результаті здобуття ВО» [2, с. 60], у свою чергу, А.О. Чемерис «якість ВО пропонує розглядати у широкому та вузькому розумінні, у першому – через якість системи у відповідності процесу, результату та самої освітньої системи меті, потребам, соціальним нормам; у другому – якість ВО стосується лише самої особистості» [3]. Н.Т. Тверезовська зазначає, що сучасною педагогічною наукою «якість» і, зокрема, «якість ВО» тлумачаться неоднозначно, а інколи й суперечливо. При цьому, одні вчені розглядають її як «наявність істотних ознак, особливостей, властивостей, які відрізняють один предмет або явище від другого, інші – як ту чи іншу властивість, ступінь придатності отримувача ВО потребам практики, треті – як особливу, перш за все моральну, естетичну категорію, четверті – як суто економічне поняття» [4, с. 13]. Цікаве, хоча і дещо узагальнююче визначення. К.Г. Михайльова, О.І. Назарко цілком слушно зазначають, що починати слід з аналізу філософської категорії «якість» – сутнісного визначення предмета, явища або процесу, завдяки чому вони є саме такими, а не іншими предметами, явищами, процесами. При цьому додатково слід пам'ятати, що якість – це сутнісна ознака, яка відрізняє один предмет від іншого, а також це ступінь цінності, значущості цього предмета, відповідності тому, яким він має бути [5, с. 108]. Варто погодитись із тим, що представники різних наук по-різному підходять до визначення якості ВО. Так, представники педагогічної науки у більшості поєднують елементи педагогічного та управлінського підходів до визначення якості ВО. Н.В. Бордовська, О.О. Реан вважають, що якість ВО – це сукупність трьох компонентів, а саме: «ступінь відповідності цілей та результатів ВО; відповідність між різноманітними параметрами в оцінці результатів освіти конкретної людини; ступінь відповідності теоретичних знань та вмінь їх практичному застосуванню у житті та професійній діяльності» [5, с. 109]. Отже, педагогічний підхід зорієнтований на розгляд освітнього процесу як складової частини функції багатьох змінних, а саме: принципів, цілей, змісту навчання, структури, форми, взаємодії ВНЗ з іншими інституціями [5, с. 110]. Управлінській підхід щодо визначення якості ВО зорієнтований на співвідношення її з «механізмами й умовами нормативно-правового функціонування ВНЗ, якістю підготовки спеціалістів, якістю освітніх стандартів, проблемами організації навчального процесу» [5, с. 109-110]. Представники відповідного наукового фахового середовища якість ВО розглядають як «елемент оцінки та контролю за функціонуванням системи ВО загалом» [5, с. 110]. Соціологічний підхід (наприклад, роботи Г.Е. Зборовського) передбачає акцент на визначенні суспільної ефективності вищої освіти, ступеню підготовки тих, хто навчається, до виконання соціальних ролей. У рамках саме такого підходу якість ВО – це «спосіб соціальної регуляції процесів взаємодії ВО з іншими соціальними інститутами суспільства й одночасно засіб регуляції освітньої сфери, розроблений у суспільстві механізм узгодженого функціонування усіх елементів системи ВО» [6, с. 339]. Більше того, вчені-соціологи навіть деталізують свої дослідження й об'єднуються у кілька умовно виокремлених напрямів, а саме: 1) соціально-філософського (праці О.І. Ляшенка, О.І. Деменко, Л.П. Ампілогова) з акцентом на якість ВО як основу функціонування та розвитку сучасних освітніх систем; 2) конкретного суб'єктивного (мікрорівневого) (праці С.Є. Шишова, В.А. Кальнея) із виокремленням інституціональних (ефективність функціонування ВНЗ), особистісних (розвиток потреби особистості, успішність професійного становища) характеристик [6, с. 111], з акцентом на «прив'язку до конкретного суб'єкта – споживача освітніх послуг та освіти як соціального інституту» [6, с. 111; 7, с. 171–172]; 3) комплексного (системного) з акцентом на інтегральну характеристику освітнього процесу та його результатів, що й визначає «міру відповідності ВО прийнятним у суспільстві уявленням про те, яким має бути процес і які завдання він має реалізовувати» [6, с. 111; 8, с. 10] (наприклад, праці О. Козлової). Учені-соціологи також пропонують розгляд якості ВО у широкому та вузькому розумінні. Відповідно, у першому випадку – це «збалансована відповідність процесу, результатів і самої освітньої системи меті, потребам і соціальним стандартам освіти, а у другому – це перелік вимог до особистості, освітнього середовища й системи ВО, яка реалізує їх на випробуваних етапах навчання

людини, якому відповідає певна сукупність показників» [6, с. 111]. Цікавим є підхід до цього питання і С.В. Садрицької, яка зазначає, що вчені-соціологи якість ВО розглядають в аспекті «соціоцентристського та людиноцентристського підходів» у таких вимірах, як «суспільний ідеал освіченої людини, результат її навчальної діяльності, процес організації навчання і виховання, критерій оцінки функціонування освітньої системи» [9, с. 7].

Учені-економісти також звертають увагу на якість вищої освіти, якість освітніх послуг у ВНЗ тощо. Так, наприклад, К.В. Парсяк у дисертації «Управління якістю освітніх послуг у вищих навчальних закладах» аналізує економічну сутність якості ВО, якості освітніх послуг у ВНЗ і зазначає, що вона «коріниться у двоїстості товару, притаманна йому, разом із вартістю споживача вартість визначає спроможність створеного продукту задовольняти актуальну потребу замовників і з цієї причини становить основу його якості. Вона зумовлює ступінь прийнятності споживчої вартості, демонструє її кількісний рівень» [10, с. 6]. Отже, спостерігається розмаїття підходів представників різних галузевих наук до дослідження якості ВО, до її визначення з акцентом на специфіку її дослідження в аспекті особливостей наукового дослідження. К.Г. Михольова, О.І. Назарко навіть пропонують узагальнений аналіз наявних підходів до визначення якості ВО з виокремленням підходу та обґрунтування, а саме: інтуїтивно-емпіричний (досвід та інтуїція людини), формально-звітний (рівень освітніх досягнень тих, хто навчається), психологічний (рівень розвитку пізнавальних процесів і ступінь прояву психічних новоутворень особистості), педагогічний (рівень вихованості та здатності до навчання), процесуальний (оцінка стану освітнього процесу), підсумковий (оцінка підсумку педагогічної діяльності ВНЗ), комплексний (зовнішня експертиза – матеріальна база, кадровий склад, програми, форми і методи роботи, інші показники), багатопараметричний (оцінка діяльності ВНЗ на основі внутрішньосистемних параметрів), методологічний (співвідношення результатів з операційно заданими цілями), інтегрований (запровадження категорій, які мають інтегрований характер, – компетентність, грамотність, освіченість), особистісно орієнтований (особистісний розвиток студента), соціальний (ступінь задоволення особистісних і суспільних запитів, потреб і очікувань), кваліметричний (вимірювання показників за параметрами) [5, с. 112]. Отже, аналізуючи наявні підходи представників різних галузевих наук щодо дослідження якості вищої освіти, можна стверджувати, що в наявності різновекторність її досліджень, розмаїття підходів до її визначення, акценту на окремі її властивості, водночас представники різних галузевих наук одностайні у тому, що сама категорія «якість ВО» є комплексною, що й зумовлює вищезазначене розмаїття її визначень, слугує підґрунтям для спеціалізації галузевих досліджень. Цілком зрозуміло, що якість ВО привернула увагу і вчених-юристів в аспекті аналізу якості вищої юридичної освіти (надалі – ВЮО). Значна кількість робіт присвячена різним питанням якості ВЮО (наприклад, роботи В.Я. Тація, В.В. Комарова, С.В. Ківалова, О.Л. Копиленка, А.О. Селіванова, П.С. Пазурківського, І.С. Гриценка, В.С. Ковальського, О.Д. Крупчана, В.М. Суценка, О.М. Котикової, К.В. Воронцової, С.В. Богачова, В.І. Масальського, Д.С. Скородумова, Л.О. Стецюка, С.Д. Гусарева, Ю.Л. Бошицького та ін.). При цьому слід звернути увагу на те, що в умовах перегляду сутності, змісту ВЮО, розробки проекту Концепції удосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії, проекту Стандарту вищої юридичної освіти істотно аналізується увага вчених-юристів щодо ґрунтового аналізу питань якості ВЮО. Як наслідок – поява робіт, присвячених актуальним питанням реформування ВЮО, компаративному аналізу критеріїв та показників ВЮО у країнах ЄС, узагальненим пропозиціям щодо дослідження феномена якості ВЮО у межах тем наукових досліджень Національної академії правових наук України, підготовки пропозицій щодо вдосконалення українського законодавства про вищу освіту та практики його застосування. Питання якості ВЮО певною мірою привертали увагу фахової наукової спільноти під час наукових, науково-практичних заходів (наприклад, науково-практичної конференції «Роль юридичної освіти у суспільстві, керованому верховенством права. Завдання для України» 20–23.10.2011 р., м. Львів, науково-практичної конференції

«Вдосконалення юридичної освіти в Україні: засадничі підходи» 25–26.03.2013 р., м. Харків, конференції «Юридична освіта в Україні: зміст та методика викладання юридичних дисциплін», 2015–2016 р., м. Київ, Харків, Львів тощо). Можна навіть стверджувати, що деякі питання якості ВЮО знайшли своє безпосереднє висвітлення у дисертаційних роботах учених-юристів (наприклад, роботи О.Д. Крупчана, С.І. Савіщенко, М.П. Мартинова, С.С. Вітвицького, С.М. Кушніра, О.В. Солдатенко ін.). Утім, аналіз наявних джерел свідчить про відсутність однотайності підходів учених-юристів щодо визначення якості ВЮО, різновекторність їхньої уваги до її дослідження, різноваріативність пропозицій щодо її підвищення. Так, наприклад, В.Я. Тацій неодноразово звертає увагу у своїх роботах із проблем вищої юридичної освіти на істотне «зниження якості останньої у сучасних умовах існування надмірної кількості ВНЗ, які готують відповідних фахівців» [11, с. 4], «важливість підвищення якості знань випускників ВНЗ задля забезпечення їх конкурентоздатності на ринку юридичних правничих послуг» [11, с. 5]. А.М. Бойко, В.І. Богунов, висвітлюючи проблеми правової системи країни, пов'язані з «низькою якістю юридичної освіти», безпосередньо зазначають, що «якість юридичної освіти впливає не тільки на якість професійної діяльності, якісний склад правників України, а й від якості юридичної освіти насправді залежить якість правової системи» [12, с. 2]. В.С. Ковальський, аналізуючи стан справ, пов'язаний з обговоренням проекту Концепції удосконалення правничої (юридичної) освіти в Україні, безпосередньо зазначає, що процес підготовки майбутніх юристів має орієнтуватися на якість підготовки юристів, їх спроможність працевлаштуватися та професійно зростати [13, с. 3]. Якість ВЮО має бути «стрижнем» стандартів, які, на думку В.В. Комарова, необхідно розробити в Україні і які мають бути фундаментом для підготовки майбутніх юристів в Україні [14, с. 7]. Якість підготовки майбутніх юристів в Україні була і залишається уже протягом тривалого часу основною темою фахових обговорень на шпальтах юридичної публіцистики [15]. О.В. Солдатенко під час участі у дискусії «Граніт науки на сучасний лад, або коли очікувати реформування вищої юридичної освіти» зосереджує увагу на якості самого процесу навчання майбутніх юристів та «якості викладацького складу» як одного з основних суб'єктів відповідного процесу, акцентує увагу на потребі виваженого підходу до формування кадрового забезпечення навчального процесу з обов'язковим залученням практикуючих юристів [15, с. 42]. Усе це сприятиме підвищенню якості як самого процесу підготовки майбутніх юристів, так і якості його результату – конкурентоспроможності випускників ВНЗ на ринку юридичної праці. Такої ж думки дотримується і більшість учасників міжнародної науково-практичної конференції «Європеїзація української юридичної освіти: німецько-український досвід» (21-22.11.2014 р.), акцентуючи свою увагу на проблемах якості саме процесу навчання (матеріально-технічного, кадрового забезпечення, організаційного аспекту з обов'язковим збільшенням форм роботи, зорієнтованих на набуття студентами практичних компетентностей тощо) [16]. Такої ж позиції дотримуються і К.В. Воронцова [17, с. 279], Ю.Л. Бощицький, В.М. Сущенко [18, с. 185-186], С.Д. Гусарев [19, с. 84]. Закріпити відповідні положення як невід'ємну складову частину освітнього стандарту вважає за доцільне О.Д. Круачан, поєднавши з вимогами щодо обов'язкового «системного незалежного оцінювання як процесу підготовки, так і результатів такої підготовки ВНЗ юристів» [20, с. 50-51]. Цьому ж питанню приділяють увагу не тільки юристи-вчені, а й досвідчені юристи-практики та політичні діячі. Так, наприклад, Е.М. Грамацький, О.І. Ільченко – представники провідних українських юридичних фірм якість вищої освіти пов'язують із рівнем підготовки випускників, їх готовністю та здатністю якомога швидше адаптуватися до професійного середовища й стати активними його учасниками [15, с. 40]. Комплексно пропонує розглядати якість вищої юридичної освіти В.І. Кисіль, який уособлює досвідченого юриста-практика та відомого вченого, а саме як поєднання якості процесу навчання та якості його результату (спроможність випускників конкурувати на вітчизняному і міжнародному ринку правничої праці, будувати свою професійну кар'єру) [15, с. 42]. Міністр юстиції України П.Д. Петренко пов'язує якість вищої юридичної освіти з результатами єдиного зовнішнього незалежного

оцінювання рівня знань здобувачів рівня вищої освіти магістр, яке впроваджене в Україні. Саме воно дозволить з'ясувати рівень підготовки випускників різних ВНЗ України, оцінити «якість їхньої підготовки» [15, с. 41], тобто якість вищої юридичної освіти асоціюється насамперед із результатом підготовки студентів у ВНЗ. Акцент на якість підготовки випускників ВНЗ як показник якості вищої юридичної освіти загалом робить і директор департаменту вищої освіти Міністерства освіти і науки України О.І. Шаров, обґрунтовуючи важливість для країни проведення зовнішнього незалежного оцінювання рівня підготовки здобувачів рівня вищої освіти магістр зі спеціальності 081 «Право», зазначаючи, що «випускники відповідних програм претендуватимуть на важливі правничі посади у державі. Від того, як ефективно працюватимуть судова система, адвокатура й нотаріат, залежить майбутнє України як правової демократичної держави» [21, с. 4].

Отже, слід зазначити, що якість вищої юридичної освіти – це комплексна категорія, яка передбачає поєднання уже у самій назві умовно виокремлених двох складників: «якість», що означає «встановлення відповідності, рівень задоволення, спроможності», та «вища юридична освіта» як певний різновид вищої освіти. Саме акцент на міру відповідності певного різновиду вищої освіти запитах суспільства, держави, особи, встановленим стандартам і варто робити під час аналізу якості вищої юридичної освіти. Сьогодні, на жаль, відсутня єдність підходів учених-юристів (до речі, як і представників інших галузевих наук щодо якості вищої освіти загалом, похідною від якої і є якість вищої юридичної освіти) стосовно розуміння якості вищої юридичної освіти. Загалом аналіз наявних джерел дозволяє умовно виокремити кілька підходів щодо їх розуміння у фаховому середовищі: як якість навчального процесу (процесу підготовки) майбутніх правників, як якість підготовки випускників ВНЗ за відповідною спеціальністю, як узагальнююче розуміння якості самого навчального процесу та його результатів.

Розмаїття підходів до дослідження проблем якості вищої юридичної освіти, її визначення пов'язане також і з відсутністю її нормативної дефініції. Аналіз чинного вітчизняного законодавства свідчить про наявність значної кількості різноманітних актів, присвячених різним питанням вищої юридичної освіти, зокрема й окремим питанням її якості (щодо запровадження рейтингового оцінювання результатів діяльності ВНЗ, які готують відповідних фахівців; щодо впровадження пілотного, а пізніше – й загальнодержавного зовнішнього незалежного оцінювання рівня підготовки здобувачів рівня вищої освіти магістр за спеціальністю 081 «Право», щодо створення робочих груп Міністерства освіти і науки України з розробки проекту Концепції удосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії, із розробки Стандартів вищої юридичної освіти та правничої професії тощо), водночас досить неконкретними є положення усіх цих актів безпосередньо щодо нормативного закріплення дефініції «якість вищої юридичної освіти», що є базовою дефініцією для усіх інших єдиного понятійного ряду та для усіх нормативних положень відповідного змісту. Так, аналіз проекту Концепції дозволяє констатувати підвищену увагу його розробників до питань якості вищої юридичної освіти, про що свідчить: 1) закріплення «гарантування якості правничої освіти» як одного із «шляхів розвитку правничої освіти» (п. 4 Вступної частини проекту Концепції); 2) визнання важливості «якісної підготовки правників для суспільства» (п. 25 розділ II «Стандарт правничої освіти») і безпосередньо деталізація засад забезпечення якості вищої юридичної освіти у розділі III «Якість юридичної освіти та рейтингове оцінювання правничих шкіл» (п.п. 28–33). Усі шість пунктів цього розділу проекту Концепції «пронизані» словосполученнями «якість освітніх послуг», «якість освітніх програм», «якість правничої освіти», «внутрішнє забезпечення якості освітніх послуг», «зовнішня перевірка якості правничої освіти», «якість освітньої діяльності правничих шкіл», що свідчить про те, що розробники намагаються «охопити» терміном «якість» як процес навчання правників, діяльність суб'єктів підготовки, суб'єктів контролю за відповідним процесом, так і результат такого процесу – рівень підготовленості

випускників до вимог суспільства, держави, особи, адаптації їх до професійної діяльності на ринку правничих послуг тощо. Важливим є використання вищезазначених словосполучень у безпосередній прив'язці до інших складників єдиного тематичного понятійного ряду, а саме: «стандарт вищої освіти», «стандарт вищої юридичної освіти», «рейтингове оцінювання» та ін., що певним чином можна вважати своєрідними показниками, критеріями відповідної якості. Щоправда, визначення поняття «якість вищої юридичної освіти» відсутнє у відповідному проекті, хоча і є вказівка на цілу низку документів, які були використані (опрацьовані) у процесі його підготовки (Спільна декларація про європейський простір вищої освіти, прийнята в Болоньї 19.06.1999 р.; Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № К(2000)8 про дослідницьку місію університетів, прийнята 30.03.2000 р.; Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № К(2007)6 про відповідальність держави за вищу освіту та наукові дослідження, прийнята 16.05.2007 р. (преамбула проекту Концепції); Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в європейському просторі вищої освіти (п. 28 розділу III проекту Концепції). Цей перелік можна було б доповнити й посиланням на положення Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № К(2000)21 про свободу професійної діяльності правника, п. 2 принципу II «Юридична освіта, професійна підготовка і приєднання до правничої професії» якого містить чимало змістовних положень щодо «високих стандартів правничої підготовки» [22, с. 28]). Це певним чином пояснює підхід розробників проекту Концепції, бо положення перерахованих документів також не містять визначення поняття «якість вищої юридичної освіти», та й сам термін «якість» зустрічається дуже рідко, хоча аналіз змісту положень цих документів свідчить про те, що саме про якість і йдеться. Так, наприклад, у Рекомендації № R(2007)6 і у додатку до неї CM/Rec(2007)6 у п. 9 визначаються «вимоги щодо гарантування якості вищої юридичної освіти», у п. 12 фіксується, що «забезпечення якості є спільною відповідальністю органів державної влади та вищих освітніх установ» [22, с. 39]. В інших документах досить часто можна зустріти словосполучення «ефективність університетської освіти», «краще впровадження стандартів якості освіти», «стандартний навчальний план», «високі стандарти правничої підготовки та моральності» тощо. Водночас в умовах оновлення нормативних засад вітчизняної вищої юридичної освіти й концентрації підвищеної уваги на забезпеченні і якості цілком виправдано видається доцільність нормативного закріплення визначення поняття «якість вищої юридичної освіти». За основу можна взяти положення п.п. 23, 24 ст. 1 Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р., а саме визначення понять «якість вищої освіти», «якість освітньої діяльності» [23, с. 17]. Аналіз цих положень дозволяє вести мову або про «рівень здобутих знань, умінь, навичок, інших компетентностей, здобутих особою», або ж про «рівень організації освітнього процесу у ВНЗ», які відповідають «стандартам вищої освіти», котрі деталізуються у ст.ст. 9, 10 розділу III цього ж Закону. Такий підхід цілком можна було б використати і для фіксації визначення «якість вищої юридичної освіти» із вказівкою на рівень знань, навичок, професійних умінь, компетентностей, здобутих особою у сфері права, які відповідають встановленим стандартам вищої юридичної освіти, беручи до уваги те, що у проекті Концепції питанням стандартів приділяється достатньо уваги. Наявність такого визначення усунула б розмаїття підходів щодо розуміння якості вищої юридичної освіти у професійному, науковому, практичному середовищі, зорієтувало б увагу на вміння, навички, знання, практичні професійні компетентності особи, встановлення їх відповідності загальнообов'язковим стандартам вищої юридичної освіти. Тим самим водночас істотно актуалізувало б процес завершення розробки і прийняття єдиного загальнодержавного стандарту вищої юридичної освіти, тим більше, що у розділі II проекту Концепції «Стандарт правничої освіти» це питання досить докладно висвітлено. Вказівка на стандарти повинна бути у визначенні поняття «якість вищої юридичної освіти» задля усунення довільних тлумачень щодо її критеріїв та показників визначення. Саме у цьому аспекті досить спірною виглядає думка І.В. Станкевич, яка пропонує удосконалити п. 23 ст. 1 Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. у частині формулювання поняття «якість вищої освіти» із вилученням слів «відповідно до стандартів вищої освіти» й замінити їх таким: «відповідно до

вимог особистості та інших зацікавлених сторін» [1, с. 62]. Це істотно «розвиває» саме визначення й усуває будь-які відносно визначені засади для з'ясування якості такої освіти. Безперечно, під час формулювання відповідного визначення варто враховувати те, що воно має бути зрозумілим для суб'єктів правовідносин, за можливості, усувати будь-які передумови для довільного його тлумачення будь-якими суб'єктами. У разі розробки і прийняття стандарту вищої юридичної освіти з'ясування її якості істотно спрощується, оскільки з'являються конкретні показники і критерії, які є загальновідомими, загальнообов'язковими. Тим більше, що вже тривалий час здійснюється робота, зорієнтована на розробку такого стандарту, активно аналізується позитивний зарубіжний досвід вирішення цього питання, а також активно впроваджуються міжнародно-правові стандарти якості вищої освіти, управління якістю вищої освіти (наприклад, системи управління якістю. Настанови щодо застосування ISO 9001:2000 у сфері освіти, прийняті в Україні 28.09.2009 р. і діють із 01.07.2011 р.). Це дозволяє на міжнародному рівні регламентації відносин досягти виконання міжнародних зобов'язань України з питань забезпечення контролю за якістю системи освіти загалом та правничої зокрема (т.зв. співробітництво з удосконалення транскордонної освіти для сталого розвитку), на європейському (інтеграційному) рівні – інтегрувати правничу вітчизняну освіту до європейського правничого освітнього простору [24, с. 10], усунути «перешкоди, бар'єри під час адаптації національних освітніх систем до загальних, міжнародних, загальноєвропейських інтересів правничої освіти» [25, с. 31], національному рівні – безпосередньо регулювати питання якості правничої освіти в Україні, своєчасно «реагувати на потреби часу, запобігати невідповідностям кон'юнктури ринку правничої праці, професійній та соціальній неадаптованості випускників» [25, с. 31].

Слід одразу ж зазначити, що і до цього часу відсутня єдність підходів учених – представників різних наук, зокрема й юридичної, щодо визначення критеріїв і показників якості вищої юридичної освіти. В основному у роботах або ж подається їх узагальнений аналіз, або ж аналіз деяких із них без вказівки на те, що це є показником чи критерієм, а інколи спостерігається їх ототожнення. Незважаючи на їх певну «близькість», їх не варто ототожнювати. І у цьому сенсі доцільно підтримати думку І.А. Нечаєвої, яка висловлена нею щодо показників якості вищої освіти загалом, однак прийнятна і для вищої юридичної освіти зокрема: «Для ухвалення обґрунтованого рішення про досягнення або недосягнення певної якості варто за кожним показником вибрати деякий критерій чи набір критеріїв, характерний для рівневого підходу до оцінювання якості результатів освіти. Вибір критеріїв може здійснюватися, наприклад, експертним шляхом, повинен бути чітко орієнтованим на завдання управління якістю освіти» [26, с. 82]. Логічним є уточнення, що «для зниження суб'єктивізму під час оцінювання якості освіти цілком логічно використовувати ті показники, які допускають трансформацію у кількісні норми і критерії» [26, с. 82].

Необхідно зазначити, що спостерігаються різні підходи до виокремлення показників якості вищої, зокрема юридичної, освіти. Так, наприклад, К.Г. Михайлова, О.І. Назарко виокремлюють такі складники: якість навчально-методичної бази, якість педагогічних кадрів та професорсько-викладацького складу, якість суб'єкта навчання, змістовна якість, якість організації навчального процесу, якість результату з деталізованими розрахунками щодо кожного з них [5, с. 111]. Н.Т. Тверезовська пропонує п'ять груп показників визначення якості освіти: оптимальність проекту (програми), процес освіти, оцінка результатів, оцінка кінцевих параметрів, оцінка віддалених результатів освіти («відстрочений результат») [4, с. 17]. В.І. Бахрушин пропонує власний варіант «індикаторів» (саме цей термін він пропонує використовувати) оцінки вищої освіти, О.Д. Крупчан показниками якості юридичної освіти вважає «повноту, системність, глибину, міцність засвоєння навчального змісту юридичної освіти. Показниками якості вищої юридичної освіти є професійне критичне мислення, здатність і готовність випускників ВНЗ самостійно формулювати і вирішувати професійно значущі завдання, бути конкурентоздатними на внутрішньому і міжнародному ринках праці» [20, с. 51]. Доволі цікавий підхід демонструє С.В. Садрицька, яка пропонує три блоки показників якості

вищої освіти: а) якість потенціалу освіти (показники якості викладацького складу, якості контингенту студентів, стан матеріально-технічної бази ВНЗ); б) якість процесу освіти (ефективність комунікації між суб'єктами такого процесу, інноваційна активність керівництва, принципи менеджменту якості); в) якість результату освіти (працевлаштування випускників, їхня конкурентоспроможність у сфері права, професійні досягнення випускників) [9, с. 4]. С.Д. Ільєнкова пропонує виокремлювати такі показники якості: підготовки випускників ВНЗ, державних освітніх стандартів, навчально-методичної, технічної, лабораторної бази, освітніх технологій, професорсько-викладацького складу, змісту освіти, виховання, керівництва [27]. В.І. Іванников, М.Б. Челишкова пропонують шість груп показників якості вищої освіти: освітньої системи, навчального процесу, результатів навчання, інтенсивності наукової та інноваційної діяльності ВНЗ, обсягів вкладень в освіту, ефективності управлінської діяльності у ВНЗ [28]. Певний системний підхід демонструє І.А. Нечаєва із розподілом показників якості вищої освіти на три блоки: а) якість входу; б) якість процесу; в) якість виходу [26, с. 81]. При цьому цілком можливо її підтримати й використати цей узагальнений варіант для характеристики показників якості вищої юридичної освіти з виокремленням таких показників: 1) якість підготовки абітурієнтів; 2) якість професорсько-викладацького складу; 3) стан матеріально-технічного забезпечення ВНЗ; 4) мотивація професорсько-викладацького складу; 5) якість навчальних (освітніх) програм; 6) якість контингенту студентів; 7) якість інфраструктури; 8) якість знань (можна зробити уточнення – поточних і підсумкових знань, результатів відповідних атестацій); 9) інноваційна активність керівництва; 10) затребуваність, конкурентоспроможність випускників, рекламації випускників, досягнення випускників. Цікавим і цілком логічним є наповнення кожного із запропонованих показників критеріями. Так, наприклад, якщо йдеться про якість професорсько-викладацького складу, то варто виокремлювати компетентність кожного з його представників, науково-дослідну активність, мобільність, «потребу і здатність займатися викладацькою діяльністю», «ступінь адаптації до потреб сьогодення», «здатність установлювати контакти із зовнішнім і внутрішнім середовищем», «психологічну адаптованість» тощо [26, с. 82]. Отже, задля визначення якості вищої юридичної освіти необхідним є виокремлення (узгодження і нормативне закріплення, що частково вже зроблено у Законі України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. у частині визначення стандарту освітньої діяльності та стандарту вищої юридичної освіти) показників і критеріїв, наявність яких дозволить з'ясувати рівень відповідності знань, умінь, навичок, компетентностей, отриманих особою, закріплених у стандартах загальнодержавного характеру. Саме показники і критерії якості вищої юридичної освіти й відіграватимуть роль «робочого матеріалу» для рейтингування ВНЗ, стандартизації освітньої діяльності. Доцільним є групування відповідних показників у три умовно виокремлені групи з робочими назвами «якість входу», «якість процесу», «якість результату» й використання їх для визначення якості вищої юридичної освіти.

Варто запропонувати таку модель показників якості вищої юридичної освіти: блок I – «Якість входу вищої юридичної освіти», який охоплює наявність законодавчої бази, якість контингенту абітурієнтів, визначення мети, завдань вищої юридичної освіти в Україні, мережу ВНЗ, які здійснюють підготовку майбутніх юристів, наявність стандартів вищої юридичної освіти; II блок – «Якість процесу вищої юридичної освіти», який включає показники якості професорсько-викладацького складу ВНЗ та його вмотивованість, якість контингенту студентів та їх вмотивованість, інноваційність процесу підготовки, якість практично-орієнтованої складової частини навчального процесу, адаптованість навчального процесу до реальних вимог професійного ринку праці, потреб суспільства; блок III – «Якість результату вищої юридичної освіти», який включає якість атестації випускників, їх конкурентоспроможність, адаптованість до потреб професійного національного та міжнародного правничого ринку праці, стан задоволення потреб суспільства у правниках.

Стосовно показників блоку I «Якість входу вищої юридичної освіти» слід розпочати їх характеристику з наявності сучасної досконалої за змістом та ефективною у застосуванні законодавчої бази, яка б визначала засади вищої юридичної освіти та її якості. Одразу ж

варто зазначити, що сучасне вітчизняне законодавство про вищу юридичну освіту є досить великим за змістом, розгалуженим і розпорошеним у численних нормативно-правових актах різної юридичної сили. При цьому базового акта, який визначав би засади вищої юридичної освіти, на жаль, немає, що істотно ускладнює розвиток останньої. Більше того, немає сучасної концепції вищої юридичної освіти та стандарту (у 2004 р. Міністерством юстиції України, Міністерством освіти і науки України та Міністерством праці та соціальної політики України був погоджений Тимчасовий галузевий стандарт вищої освіти України – бакалаврату). Відсутність відповідних базових документів ускладнює процес з'ясування якості вищої юридичної освіти, її забезпечення та зростання. Позитивно слід оцінити зусилля Міністерства освіти і науки України, Міністерства юстиції України, професійних правничих громадських організацій, наукової та освітянської фахової спільноти, зорієнтовані на розробку проекту Концепції удосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії і проекту Стандарту вищої юридичної освіти, створення робочих груп для підготовки проектів відповідних документів, їх широкого громадського обговорення. Позитивно слід оцінити намагання розробників проекту Концепції визначити мету, завдання вищої юридичної освіти, докладно зафіксувати складові елементи стандарту відповідної освіти, а також елементи механізму регулювання відповідних відносин (інтегральні, загальні, спеціальні компетентності здобувача освіти, п. 17 розділу II). Проте нагальним є завершення процесу розробки та обговорення проектів цих документів, їх прийняття задля забезпечення належного регулювання відносин визначення якості вищої юридичної освіти в Україні. Зазначені документи мають бути своєрідним фундаментом для формування сучасного вітчизняного законодавства про вищу юридичну освіту, зокрема й про її якість. Загалом визнати рівень нормативно-правового забезпечення якості вищої юридичної освіти в Україні належним, на жаль, не можна з огляду на відсутність базових актів, які б визначали моделі поведінки суб'єктів відповідних правовідносин, показники якості, заходи реагування у разі недотримання вимог тощо. Так, наприклад, впровадження ЗНО рівня підготовки здобувачів рівня вищої освіти магістр актуалізували питання перевірки їх знань, умінь, компетентностей із шести навчальних дисциплін (блок «Право»). Водночас відсутність стандартів вищої освіти щодо змістовного наповнення навчальних програм із відповідних дисциплін урізноманітнює варіативність міри підготовки здобувачів – випускників різних ВНЗ, про що неодноразово зазначалося під час фахових обговорень проектів вищезазначених концептуальних документів (наприклад, наукова конференція «Методика викладання дисциплін адміністративно-правового циклу у ВНЗ України», вересень 2017 р., м. Харків). доцільним вбачається зосередження зусиль нормотворців та фахової громадськості у напрямі прискорення прийняття вищезазначеної Концепції, Стандарту вищої юридичної освіти, а у перспективі – й окремого законодавчого акта про вищу юридичну освіту, який би визначив її засади, зокрема стосовно якості.

Аналізуючи якість вищої юридичної освіти, як правило, увага експертів зосереджується на відповідних показниках якості контингенту студентів та професорсько-викладацького складу. Водночас поза увагою, на жаль, залишається якість контингенту абітурієнтів, що визнати виправданим не можна, оскільки якість відповідного контингенту істотно впливає на показники «якості входу». Багато у чому результативність професійної підготовки буде залежати від того, хто прийшов навчатися. Відповідне питання слід розглядати у комплексі з ліцензійними обсягами підготовки у ВНЗ та кількістю останніх в Україні. Значні обсяги ліцензійного обсягу й незначний відсоток у них осіб, які навчаються на держбюджетній основі, зумовлює домінування (у більшості ВНЗ України) т.зв. контрактного контингенту, результати ЗНО якого під час вступу не завжди є високими. Звідси вже об'єктивно зумовлені незначні показники якості контингенту на початковому етапі навчання впливають на показники якості всього блоку I. Цілком імовірним вбачається перегляд ліцензійних обсягів підготовки фахівців в Україні з концентрацією їх у більшості у провідних спеціалізованих (наприклад, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого) та класичних

вишах із достатнім рівнем ресурсного і кадрового забезпечення. Задля забезпечення підготовки вузькоспеціалізованих фахівців можна залишити незначні (об'єктивно обгрунтовані) обсяги ліцензійної підготовки майбутніх юристів на базі окремих ВНЗ (наприклад, для авіаційної галузі – на базі Юридичного інституту Національного університету біоресурсів і природокористування України тощо) з обов'язковим забезпеченням спеціалізованої підготовки. Це істотно вплинуло б на якість абітурієнтів, контингенту студентів та випускників. Кількість «держбюджетних місць» має розподілятися між вишами з урахуванням їх ресурсного забезпечення, усіх показників якості, потреб держави у кадрах, переважно концентруватись у провідних фахових, класичних вишах з обов'язковим урахуванням нових правил формування і розподілу держбюджетних місць щодо кожного рівня вищої освіти [29, с. 7]. Це питання безпосередньо пов'язане й з іншими показниками якості блоку I – мета і завдання вищої юридичної освіти. Вирішення попереднього питання позитивно вплинуло б і на відповідні показники якості. Безперечно, наявна мережа вишів, які забезпечують підготовку майбутніх юристів в Україні. Їх кількість перевищує 200, зокрема в наявності й ті, які взагалі не мають достатніх ресурсів для організації навчального процесу, на що неодноразово вказувалось у фахових публікаційних джерелах. Надмірна кількість недостатньо ресурснозабезпечених (матеріально-технічними, лабораторними, кадровими, навчально-методичними та іншими ресурсами) вишів сприяє розпорошенню контингенту абітурієнтів, а у подальшому – істотному зниженню якості вищої юридичної освіти загалом. Потреба оптимізації мережі відповідних ВНЗ є нагальною потребою часу [30, с. 38], сприяти вирішенню цього питання має стандартизація вищої юридичної освіти (як ресурсних показників, процесу навчання, так і результатів). Стандартизація об'єктивно зумовить «природній процес оптимізації ВНЗ», навіть без надмірного використання державою адміністративних ресурсів. Позитивно слід оцінити намагання розробників проекту Концепції запропонувати варіант вирішення цього питання, а саме: концентрація процесу підготовки майбутніх правників у «правничих школах, які належать до сфери компетенції МОН України (класичні, профільні університети), та приватних ВНЗ, які отримали ліцензію МОН України» (п. 27 розділу II). Єдина підпорядкованість усіх вишів, які здійснюють підготовку майбутніх юристів, сприятиме уніфікації моделі відповідних правовідносин. Вирішення цих питань сприяло б певним чином зростанню показників якості вищої юридичної освіти (блок I).

Стосовно показників блоку II «Якість процесу вищої юридичної освіти» слід зазначити таке. Вони нерозривно пов'язані з показниками блоку I і є своєрідним їх продовженням. Саме від того, якими будуть показники якості учасників навчального процесу – якості професорсько-викладацького складу та його вмотивованості, студентів та їх умотивованості, фактично буде залежати «діалог» між ними (а саме «діалогове спілкування» вважається експертами оптимальною моделлю правовідносин у процесі навчання [15, с. 40-41]), зацікавленість, умотивованість у «поглибленні» діалогової співпраці. Цілком логічним є нормативне закріплення вимог щодо професорсько-викладацького складу (високий рівень викладання, наявність наукового ступеню, ученого звання, академічна мобільність, мультилінгвальна підготовка й постійне підвищення рівня професійної компетентності, інноваційність підходу до виконання професійних обов'язків, цитованість результатів досліджень у міжнародних науково-метричних базах тощо) вишів, що забезпечують підготовку майбутніх юристів, моніторингове дослідження наявності кількісних та якісних вищезазначених критеріїв якості, впровадження рейтингового оцінювання якості кадрового складу вишів (як загальнодержавного, так і всередині ВНЗ). Слід зазначити, що така практика вже протягом тривалого часу існує у багатьох європейських державах, позитивно себе зарекомендувала й цілком може бути запозичена для України. Регулюючи це питання, одночасно закладається фундамент для вмотивованості кадрового корпусу «працювати над собою», «удосконалюватись». Показники якості професорсько-викладацького складу мають передбачати активне залучення до навчального процесу досвідчених юристів-практиків (з урахуванням оптимальних форм їхньої участі) як для проведення практичних занять

(переважно інноваційного характеру), так і для керівництва проходження практики, що істотно сприяло б посиленню «практично-орієнтованого складника навчального процесу», розширювало б можливості студентів в отриманні практичних компетентностей. Підготовка майбутніх юристів не має бути суто теоретичною, на це звертають увагу як роботодавці, так і студенти під час опитувань, анкетувань. Саме тому показники якості професорсько-викладацького складу мають враховувати й т.зв. «практичну частку». Діалоговість спілкування передбачає і відповідний показник якості контингенту студентів, їх умотивованість. Цілком логічно було б звернути увагу не тільки на кількісні показники студентів, а насамперед на якісні показники – їхню академічну мобільність, перемоги у конкурсних, рейтингових заходах, мультилінгвальність навчання, поєднання навчання із стажуванням у професійному середовищі. Цілком логічним вбачається і рейтингове оцінювання якості контингенту студентів (як загальнодержавного, так і всередині ВНЗ), їх умотивованості. Взагалі було б доцільно приділяти увагу аналізу результатів участі студентів у щорічних всеукраїнських олімпіадах, які висвітлюють рівень підготовки студентів, дають можливість зробити висновки стосовно показників якості результатів підготовки (у такому разі йдеться не про випускників, а отже, це показники якості саме процесу навчання) студентів за тією чи іншою правничою шкалою. Як слушно зазначив Л.І. Курінний, «за результатами олімпіади можливо навіть оцінити якість надання освітянських послуг як загалом у вишах, так і в окремих із них зокрема» [31, с. 3].

Невід’ємним складником показників якості блоку II є інноваційність навчального процесу, адаптованість його до реальних вимог часу, вимог професійного ринку праці, потреб суспільства. Чинними нормативними положеннями передбачена автономія ВНЗ у формуванні не менше 25% навчальних дисциплін «за вибором». Такі ж положення (із вказівкою на те, що вони не повинні передбачати менше ніж 75 кредитів ЄКТС) передбачено і у проекті Концепції (п. 18 розділу II). Це цілком виправданий крок в адаптуванні процесу підготовки майбутніх юристів до їх професійної діяльності, для забезпечення їх конкурентоздатності. Аналіз експертних оцінок роботодавців свідчить про те, що сучасний випускник вишу має знати не тільки «традиційний комплект базових положень», а й «вільно володіти іноземною юридичною мовою, бажано кількома, мати знання з інших дисциплін» на перетині з правом. Ринок потребує юристів, які мислять як інженери, біологи, програмісти, архітектори. Університети, які першими пропонують відповідні курси – медіаправо, медичне право, IT-право, фармацевтичне право та ін., вже сьогодні виграють боротьбу за студента, за їх конкурентоспроможність» [15, с. 40]. Своєчасність модифікації навчальних планів, впровадження інноваційних форм і методів навчання є запорукою високої якості навчання майбутніх юристів. Так, наприклад, з урахуванням реальних потреб національного та міжнародного ринків правничої праці істотно зростає попит на випускників (а можливо, на певному етапі і студентів) юридичних вишів із високим рівнем підготовки в IT-сфері, що вимагає певного корегування навчальних планів, організації навчального процесу, зокрема й із використанням «програм машинного навчання». Так, на базі Національного університету «Одеська юридична академія» успішно використовується бот Milana, який тестує знання студентів, приймаючи попередній залік, демонструє відеолекції й підбирає список рекомендованої літератури [32, с. 23]. Саме тому важливим є урахування інноваційних ініціатив вишу, адаптування навчального процесу до реальних потреб часу задля визначення показників якості блоку II.

I, нарешті, показники якості блоку III «Якість результату вищої освіти», які безпосередньо включають показники атестації випускників, їх працевлаштування, конкурентоспроможність на професійному правничому ринку праці. Основним показником у цьому блоці є показник єдиного державного іспиту випускників вишів – іспиту «допуску до професійної діяльності», «єдиного державного кваліфікаційного іспиту зі спеціальності «Право» як необхідної умови допуску до посад в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, кваліфікаційні вимоги яких передбачають наявність вищої юридичної освіти» (п. 11 розділу I

проекту Концепції). Така практика існує уже протягом тривалого часу у багатьох європейських державах, передбачає об'єктивне оцінювання результатів підготовки випускників. Безперечно, задля забезпечення належного рівня організації і проведення такого іспиту необхідним є нормативне підґрунтя, вільний доступ до іспиту, своєчасність інформування, гарантування прозорості, об'єктивності, неупередженості, можливості оскарження. Розробка прозорої, доступної, зрозумілої процедури відповідного іспиту дасть можливість отримати показники якості підготовки фахівців як на базі кожного вишу окремо, так і у державі загалом. Зовнішнє оцінювання уже не є новелою для правничого середовища – формування нового суддівського корпусу тому приклад. Цілком логічним є впровадження такого оцінювання і для доступу до правничої професії загалом. Тим більше, що вже у 2016 р. мав місце експеримент із ЗНО результатів підготовки здобувачів рівня вищої освіти зі спеціальності «Право» на базі 9 вишів України, а у 2017 р. така процедура вже є загальнообов'язковою. Впровадження т.зв. зовнішніх форм оцінювання результатів підготовки студентів, випускників є оптимальною формою встановлення рівня їхніх знань, умінь, навичок, компетентностей. Усе це дозволяє визначити показники якості результатів вищої освіти (як у загальнодержавному масштабі, так і щодо кожного вишу окремо). Бажаним є максимально повне забезпечення впровадження таких форм (нормативне, інформаційне, організаційне, фінансове, кадрове) задля забезпечення їх результативності та ефективності. При цьому відповідні показники можуть бути: а) поточними, проміжними (щодо випускників окремого рівня вищої освіти), б) підсумковими (щодо випускників найвищого рівня вищої освіти). Важливою є співпраця у визначенні саме цих показників держави в особі уповноважених органів (зокрема, шляхом реалізації функції контролю [33, с. 10-11] і професійної громадськості задля максимального гарантування їх об'єктивності.

Отже, в сучасних умовах реформаційних процесів у галузі вищої юридичної освіти в Україні спільні зусилля держави, професійної наукової, практичної спільноти, зацікавленої громадськості мають бути зосереджені на формуванні надійного нормативно-правового фундаменту як функціонування вищої юридичної освіти, так і її якості. У цьому сенсі важливим вбачається проведення комплексу заходів, зорієнтованих на вирішення відповідних питань:

по-перше, доцільним вбачається ґрунтовне дослідження ресурсу якості вищої юридичної освіти у рамках планів діяльності та пріоритетних напрямів досліджень Національної академії правових наук України, виокремлення її показників, аналіз потенціалу кожного з них із тим, щоб сформуванню сучасний науковий базис для вітчизняної нормотворчості та правозастосування у відповідній сфері відносин;

по-друге, активізувати процес доопрацювання, обговорення та прийняття Концепції удосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії як базового документа для розробки сучасного вітчизняного законодавства про вищу юридичну освіту, зокрема її якості;

по-третє, необхідною є розробка і прийняття єдиного державного стандарту вищої юридичної освіти, розробленого на основі Концепції, у якому слід чітко закріпити показники якості вищої юридичної освіти, а також критерії для їх визначення;

по-четверте, якість вищої юридичної освіти слід розглядати як комплексне явище, яке формується шляхом поєднання показників трьох блоків: «показники якості входу», «показники якості процесу», «показники результату», нормативно визначити показники кожного із блоків у стандарті вищої юридичної освіти й передбачити їх загальнообов'язковий характер;

по-п'яте, задля забезпечення належного рівня якості вищої юридичної освіти доцільно:

– оптимізувати мережу ВНЗ, які здійснюють підготовку майбутніх юристів, підпорядкувавши їх МОН України, сконцентрувавши процес підготовки у профільних,

класичних державних ВНЗ та приватних ВНЗ, які отримали ліцензію; усунути можливість підготовки майбутніх юристів «непрофільними вишами»;

- переглянути процедуру формування та розподілу державного замовлення на підготовку кадрів з акцентом на профільні виші й обґрунтованим обсягом щодо інших;
- у стандарті передбачити «показники якості професорсько-викладацького складу» з акцентом на вмотивованість, удосконалення, рейтингування, академічну мобільність кожної одиниці;
- у стандартах зафіксувати «показники якості контингенту студентів вишів» з акцентом на вмотивованість, академічну мобільність, мультилінгвальність, рейтингування кожного;
- нормативно закріпити інноваційність організації навчального процесу, адаптованість навчальних планів до реальних потреб правового ринку праці, потреб суспільства, обов'язкову практично-орієнтовану складову частину навчального процесу – складові елементи «показників якості процесу навчання»;
- нормативно закріпити обов'язкове рейтингове оцінювання результатів участі студентів у конкурсних, експертних, рейтингових фахових заходах (загалом у державі і всередині ВНЗ), зовнішнє незалежне оцінювання результатів підготовки, єдиний державний кваліфікаційний іспит як умову допуску до професійної діяльності як складники якості результатів вищої юридичної освіти; забезпечити інформаційне, методичне, кадрове, матеріальне їх проведення;
- передбачити нормативні засади участі у забезпеченні якості вищої юридичної освіти в Україні держави в особі уповноважених органів (узгодивши з положеннями Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р.) і професійних правничих громадських організацій, зокрема й стосовно вжиття заходів щодо її підвищення.

За умови реалізації вищезазначених заходів можливе формування нормативного базису для забезпечення якості вищої юридичної освіти, а концентрація зусиль усіх учасників відповідних правовідносин щодо виконання встановлених нормативних приписів сприятимуть її істотному зростанню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Станкевич І.В. Сутність поняття «якість вищої освіти» в сучасних умовах розвитку / І.В. Станкевич // *Economic Annals XXI*. – 2015. – № 9-10. – С. 60-63.
2. Азгальдов Г.Г. Кваліметрія в высшей школе / Г.Г. Азгальдов, А.В. Костин. – М. : Информ-Знание, 2012. – 178 с.
3. Чемерис А.О. Якість освіти як загальна тенденція європейської інтеграції / А.О. Чемерис [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/1463/1/05choaei.pdf>.
4. Тверезовська Н.П. Якість освіти: від постановки цілей до досягнення мети / Н.П. Тверезовська // *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Педагогіка. Психологія. Філософія»*. – 2012. – Вип. 175. – Ч. 2. – С. 11-20.
5. Михайльова К.І. Якість освіти як теоретична проблема: методологічні підходи до аналізу / К.І. Михайльова, О.І. Назарко // *Грані*. – 2010. – № 2. – С. 108-113.
6. Зборовский Г.Е. Социология образования: [учеб. пособ.] / Г.Е. Зборовский, Е.А. Шуклина. – М. : Гардарики, 2005. – 383 с.
7. Шишов С.Е. Мониторинг качества образования в школе / С.Е. Шишов, В.А. Кальней. – М. : Пед. образование России, 1999. – 320 с.

8. Козлова О. Якість освіти як педагогічна проблема / О. Козлова // *Управління освітою*. – 2001. – № 14. – С. 10.
9. Садрицька С.В. Якість університетської освіти : чинники та механізми актуалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. соціолог. Наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / С.В. Садрицька. – Харків, 2011. – 18 с.
10. Парсяк К.В. Управління якістю освітніх послуг у вищих навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / К.В. Парсяк. – Херсон, 2015. – 20 с.
11. Тацій В.Я. Наразі дійсно існує проблема ефективності системи вищої юридичної освіти, оптимізації мережі правничих ВНЗ / В.Я. Тацій // *Закон і бізнес*. – 2015. – № 27 (4–10 липня). – С. 1, 4-5.
12. Богунов В. Може, щось у консерваторії підправити... Проблеми правової системи країни пов'язані з низькою якістю юридичної освіти / В. Богунов // *Закон і бізнес*. – 2016. – № 19–20 (14-20 травня). – С. 2.
13. Ковальський В.С. Концепція вдосконалення правничої освіти : приєднуємося до обговорення / В.С. Ковальський // *Юридичний вісник України*. – 2016. – № 41 (14-20 жовтня). – С. 3.
14. Ковальський В.С. Державний стандарт вищої юридичної освіти : гармонізація та ефективність : [Розмова з проректором Національної юридичної академії ім. Я.Мудрого, заст. голови Науково-методичної комісії з права МОН України В.В. Комаровим] / В.С. Ковальський, Ф. Ілляк // *Юридичний вісник України*. – 2007. – № 37 (15-21 вересня). – С. 1, 7.
15. Беляєва К. Граніт науки на сучасний лад, або коли очікувати реформування вищої юридичної освіти / К. Беляєва // *Юридична газета*. – 2016. – 20 грудня. – № 51 (549). – С. 1, 40-41.
16. Біла книга з реформування української освіти (за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції «Європеїзація української юридичної освіти: німецько-український досвід» (м. Київ, 21–22.11.2014 р.). – К. : Корпорація «Наук. парк Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка, 2015. – 360 с.
17. Воронцова К.В. Стан дослідження розвитку вищої юридичної освіти незалежної України / К.В. Воронцова // *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Серія «Філологія. Педагогіка. Психологія»*. – 2015. – Вип. 31. – С. 275-281.
18. Сущенко В.М. Сучасні проблеми реформування юридичної освіти і науки в Україні / В.М. Сущенко // *Наукові праці : науково-методичний журнал*. – Миколаїв, 2007. – Т. 69. – Вип. 56. – С. 184–187.
19. Гусарев С.Д. Юридична діяльність : методологічні та теоретичні аспекти : [монографія] / С.Д. Гусарев. – К. : Знання, 2005. – 375 с.
20. Крупчан О.Д. До питання про якість юридичної освіти / О.Д. Крупчан // *Правове регулювання економіки*. – 2013. – № 13. – С. 48-52.
21. Шаров О. Міністерство пропонує прозору модель розподілу місць держзамовлення для магістратури / О. Шаров // *Освіта України*. – 2017. – № 15–16 (24 квітня). – С. 4-5.
22. Вища юридична освіта в Україні : виклики сьогодення : матер. наук.-практ. конфер. (3-5 черв. 2010 року, м. Алушта). – Алушта, 2010. – 40 с.
23. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. – К. : Ін Юре, 2014. – 164 с.

24. Гаращук О. Зарубіжний досвід допоможе : [як підвищити якість української вищої освіти і прискорити процес її входження до європейського науково-освітнього простору] / О. Гаращук // Освіта України. – 2015. – № 5 (2 лютого). – С. 10.
25. Рідей Н. Міжнародні стандарти та настанови із забезпечення й управління якістю освіти / Н. Рідей, Д. Шофолов, А. Ільчик // Освіта і управління. – 2012. – Т. 15. – № 1. – С. 23-32.
26. Нечаєва І.А. Формування системи показників якості вищої освіти / І.А. Нечаєва, Г.Д. Нечаєва // Економіка і регіон. – 2012. – № 2 (33). – С. 79-83.
27. Ильенкова С.Д. Показатели качества образования / С.Д. Ильенкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mirznani.com/a/207582/pokazateli-kachestva-obrazovaniya>.
28. Звонников В.И. Контроль качества обучения при аттестации : компетентностный подход / В.И. Звонников, М.Б. Чельшкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litresp.ru/chitat/ru/3/zvonnikov-viktor-ivanovich/kontrolj-kachestva-obucheniya-pri-attestatcii-kompetentnostnij-podhod>.
29. Модернізація правничої освіти. Перші кроки / підгот. Д. Шуклін // Освіта України. – 2016. – № 38 (26 вересня). – С. 6-7.
30. Всеукраїнська олімпіада в Запоріжжі : заклик до розмови про якість правової освіти / підгот. Л. Курінний // Юридичний вісник України. – 2017. – 21-27 квітня. – № 16 (1136). – С. 2-3.
31. Коломоєць Т.О. Необхідно відмовитися від практики, коли юристів готують неюридичні ВНЗ / Т.О. Коломоєць // Юридична газета. – 2016. – 18 жовтня. – № 42 (540). – С. 1, 38-39.
32. Саченко С. Трудноустройство. Восстание машин на рынке труда неизбежно – количество ботов, готовых заменить в рутинной работе отдельные категории юристов, стремительно растет, а «IQ» этих программ постоянно повышается. Вопрос лишь в том, когда наступит час икс / С. Саченко // Юридическая практика. – 2017. – 25 апреля. – № 17 (1009). – С. 23.
33. Гурак Р. Ми хочемо трансформувати систему так, щоб мати можливість підвищувати якість освіти / Р. Гурак // Освіта України. – 2017. – № 15-16 (24 квітня). – С. 10-11.

REFERENCES

1. Stankevych, I.V. (2015), “The essence of the concept of “quality of higher education” in the present conditions of development”, *Economic Annals XXI*, no. 9-10, pp. 60-63.
2. Azhaldov, N.N. and Kostin, A.V. (2012), *Kvalimetriya v vysshey shkole* [Qualimetry in high school], Inform-Znanie, Moscow, Russia.
3. Chemeris, A.O. “Quality of education as a general trend of European integration”, available at : <http://eprints.zu.edu.ua/1463/1/05choaei.pdf>.
4. Tverezovska, N.P. (2012), “Quality of education : from goal setting to goal achievement”, *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrayiny. Ser. : Pedagogika. Psykholohiya. Filosofiya*, iss. 175, part. 2, pp. 11-20.
5. Mykhaylova, K.I. and Nazarko, O.I. (2010), “The quality of education as a theoretical problem : methodological approaches to analysis”, *Hrani*, no. 2, pp. 108-113.
6. Zborovskiy, G.E. and Shuklina, E.A. (2005), *Sotsiologiya obrazovaniya : ucheb. pos.* [Sociology of education : textbook], Hardariki, Moscow, Russia.

7. Shishov, S.E. and Kalney, V.A. (1999), *Monitorinh kachestva obrazovaniya v shkole* [Monitoring the quality of education at school], Pedagogicheskoe obrazovanie Rossii, Moscow, Russia.
8. Kozlova, O. (2001), "Quality of education as a pedagogical problem", *Upravlinnya osvityou*, no. 14, p. 10.
9. Sadrytska, S.V. (2011), "The quality of university education : factors and mechanisms for updating", Thesis abstract for Cand. Sc. (Sociology), 22.00.04, Kharkiv, Ukraine.
10. Parsyak, K.V. (2015), "Management of the quality of educational services in higher educational establishments", Thesis abstract for Cand. Sc. (Economic), 08.00.04, Kherson, Ukraine.
11. Tatsiy, V.Ya. (2015), "Currently there is a problem of the efficiency of the system of higher legal education, optimization of the network of law HEI", *Zakon i biznes*, no. 27, (July 4-10), pp. 1, 4-5.
12. Bohunov, V. (2016), "Maybe to fix something in the conservatory... Problems of the legal system of the country connected with low quality of legal education", *Zakon i biznes*, no. 19-20 (May 14-20), p. 2.
13. Kovalskyi, V.S. (2016), "The concept of improving the legal education : join the discussion", *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*, no. 41 (October 14-20), p. 3.
14. Kovalskyi, V.S. Ilyuk, F. (2007), "State standard of higher legal education : harmonization and efficiency" : Talk with the Vice-Rector of Yaroslav Mudryi National Law University, Deputy Chairman of the Scientific and Methodological Commission on Law of the Ministry of Education and Science of Ukraine V.V. Komarov, *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*, no. 37 (September 15-21), pp. 1, 7.
15. Беляева, К. (2016), "Hitting the books in a modern way, or When to expect the reform of higher legal education", Legal newspaper, December 20, no. 51 (549), pp. 1, 40-41.
16. (2015), *Bila knyha z reformuvannya ukrayinskoyi osvity (za materialamy mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Evropeyzatsiya ukrayinskoyi yurydychnoyi osvity : nimetsko-ukrayinskyi dosvid»* [White Paper on the Reform of Ukrainian Education (based on materials of the international scientific and practical conference "Europeanization of Ukrainian Legal Education : German-Ukrainian Experience"], Kyiv, November 21-22, 2014, Corporation is the "Scientific park of the Kyivan national university of the name Taras Shevchenko", Kyiv, Ukraine.
17. Vorontsova, K.V. (2015), "The state of study of the development of higher legal education of independent Ukraine", *Naukovyi visnyk kafedry Yunesko KNLU. Seriya Filolohiya. Pedagogika. Psykholohiya*, iss. 31, pp. 275-281.
18. Sushchenko, V.M. (2007), "Modern problems of reforming legal education and science in Ukraine", *Naukovi pratsi : naukovo-metodychnyi zhurnal*, Vol. 69, Iss. 56, pp. 184-187.
19. Gusarev, S.D. (2005), *Yurydychna diyalnist : metodolohichni ta teoretychni aspekty : monohrafiya* [Legal activity : methodological and theoretical aspects : monograph], Znannya, Kyiv, Ukraine.
20. Krupchan, O.D. (2013), "On the issue of the quality of legal education", *Pravove rehulyuvannya ekonomiky*, no. 13, pp. 48-52.
21. Sharov, O. (2017), "The Ministry offers a transparent model for distributing state-commissioned places for a magistracy", *Osvita Ukrainy*, no. 15-16 (April 24), pp. 4-5.

22. (2010), *Vyshcha yurydychna osvita v Ukrayini : vyklyky sohodennya : materialy naukovo-praktychnoyi konferentsiyi* [Higher Legal Education in Ukraine : Challenges of the Present : materials of the scientific and practical conference], June 3-5, 2010, Alushta, Ukraine.
23. (2014), “On Higher Education” : Law of Ukraine (official text adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on 01.07.2014), In Yure, Kyiv, Ukraine.
24. Harashchuk, O. (2015), “Foreign experience will help : [how to improve the quality of Ukrainian higher education and accelerate the process of its entry into the European scientific and educational space]”, *Osvita Ukrayiny*, no. 5 (February 2), p. 10.
25. Ridey, N., Shofolov, D. and Ilchuk, A. (2012), “International standards and guidelines for the provision and quality management of education”, *Osvita i upravlinnya*, vol. 15, no. 1, pp. 23-32.
26. Nechaeva, I.A. and Nechaeva, H.D. (2012), “Formation of the system of indicators of higher education quality”, *Ekonomika i rehion*, no. 2 (33), pp. 79-83.
27. Penkova, S.D. “Indicators of the quality of education”, available at : <http://mirznanii.com/a/207582/pokazateli-kachestva-obrazovaniya>.
28. Zvonnikov, V.I. and Chelyshkova, M.B. “Quality control of training in certification : competency approach”, available at : <http://litresp.ru/chitat/ru/3/zvonnikov-viktor-ivanovich/kontrolj-kachestva-obucheniya-pri-attestacii-kompetentnostnij-podhod>.
29. Shuklin, D. (2016), “Modernization of legal education. The first steps”, *Osvita Ukrayiny*, no. 38 (September 26), pp. 6-7.
30. Kurinnyi, L. (2017), “All-Ukrainian Olympiad in Zaporizhzhia : Call to talk about the quality of legal education”, *Yurydychnyi visnyk Ukrayiny*, April 21-27, no. 16 (1136), pp. 2-3.
31. Kolomoets, T.O. (2016), “It is necessary to abandon the practice when lawyers are trained by non-legal universities”, *Yurydychna hazeta*, October 18, no. 42 (540), pp. 1, 38-39.
32. Sachenko, S. (2017), “Complexity of employment. Rise of the machines in the labour market is inevitable – the number of bots ready to replace certain categories of lawyers in the routine work is growing rapidly, and the “IQ” of these programs is constantly increasing. The only question is when the turning point comes”, *Yuridicheskaya praktika*, April 25, no. 17 (1009), p. 23.
33. Hurak, R. (2017), “We want to transform the system so that we can improve the quality of education”, *Osvita Ukrayiny*, no. 15-16 (April 24), pp. 10-11.

УДК 341.223.1«19»

ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «ВІЙСЬКОВА ОКУПАЦІЯ» В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ ДО СЕРЕДИНИ ХХ СТ.

Рекотов П.В., к.ю.н., доцент

*Запорізька державна інженерна академія, пр. Соборний, 226, м. Запоріжжя, Україна
recotov@meta.ua*

У статті розглянуто питання змісту поняття «військова окупація» в міжнародному праві та еволюцію цього правового інституту до середини ХХ ст., його розуміння, значення й залежність від особливостей того чи іншого історичного періоду, вказані характерні ознаки.

Ключові слова: вторгнення, захоплення, військова окупація, режим військової окупації, права й обов'язки окупанта.